Operamızın şah əsəri - “Koroğlu”

■ Səadət QARABAĞLI
üzeyirbəyşünas

Aprel ayının 30-da Azərbaycan mədəniyyətinin incisi, operalarımızın tacı sayılan “Koroğlu” operasının ilk tamaşasının 80 ili tamam olacaq. Ötən illər ərzində Üzeyir bəy Hacıbəylinin bu əsəri mütəmadi olaraq Azərbaycan Akademik Opera və Balet Teatrının repertuarında möhkəm yer tutmuş, son dövrlərə qədər hər il bu sənət ocağı öz mövsümünü “Koroğlu” ilə açmış, əsər hamını valeh etmişdir. “Koroğlu” operası istər Azərbaycan, istərsə də digər xalqlar, millətlər tərəfindən maraqla qarşılanmış, tamaşalar bir qayda olaraq anşlaqla keçmişdir.

Üzeyir bəy Hacıbəylinin tələbəsi, “Koroğlu” operasının əhəmiyyətini dərindən dərk edən, görkəmli bəstəkarımız Qara Qarayev yazırdı: “Koroğlu” Üzeyir bəy Hacıbəylinin böyük və mürəkkəb yaradıcılıq yolunun yüksək kulminasiya nöqtəsidir, özünün heyrətamiz keyfiyyətləri ilə valeh edən bu əsər musiqi sənətinin ölməz nümunəsidir...”

Bəs, bu əsər necə meydana gəlmişdir?

“Koroğlu” operasını yazmaq barədə Üzeyir bəy uzun illər düşünmüşdür. 1919-cu ildə isə onun bu fikri qətiləşir. Həmin ildə 34 yaşlı Üzeyir bəy Hacıbəyli ailəsi ilə bərabər Gürcüstanın Qacar yaylağında istirahət edərkən, orada Koroğlu qalasını görür. O, hər gün bu qalanın yanına gələrək, onun əzəmətinə tamaşa edir. Növbəti dəfə bu qalanın yanında olarkən yaşlı bir aşığın “Koroğlu” dastanını əzbərdən söylədiyini eşidir. Ona yaxınlaşır və diqqətlə qulaq asır. Aşığın oxuması Üzeyir bəyin çox xoşuna gəlir. Elə oradaca “Koroğlu” dastanını musiqi dili ilə də əbədiləşdirməyi qət edir.

Aradan 13 il keçir. Altı opera, üç operetta və müxtəlif əsərlər müəllifi olan Üzeyir bəy Hacıbəyli “Koroğlu” operası üzərində işə başlayır. 1936-cı ildə isə əsəri tamamlayır. “Koroğlu” operasının librettosu Heydər İsmayılova, şeirləri isə Məmməd Səid Ordubadiyə məxsusdur. Üzeyir bəy özü librettonun yazılmasında yaxından iştirak etmiş və bəstəkar tərəfindən mətndə, şeirlərdə çoxlu düzəlişlər olunmuşdur. Beş pərdədən ibarət “Koroğlu” operasında Ü.Hacıbəyli xalqının istək və arzularını, qəhrəmanlığını, şücaətini, istiqlal həvəsini böyük məharətlə, ecazkar musiqi dili ilə ifadə etməyə çalışmış və buna çox yüksək səviyyədə nail olmuşdur.

Dahi bəstəkar 1937-ci ildə “Koroğlu”nun musiqi dili haqqında yazırdı: “Mən “Koroğlu” üzərində işləркən qarşıma müasir musiqi mədəniyyəti nailiyyətindən istifadə edərək, formaca milli opera yaratmaq vəzifəsini qoymuşdum. “Koroğlu”da opera əsərinə məxsus bütün elementlər - ariyalar, duetlər, ansamblar, reçitativlər və s. vardır. Lakin bunların hamısı Azərbaycan musiqi folklorunun əsasında qurulmuşdur. Mən xalqdan hazır nəğmələr almamışam. Yalnız xalq yaradıcılığının əsaslarını öyrənmişəm. “Koroğlu”nu aşıqlar tərənnüm edib və edir. Ona görə də operada üstün gələn stil aşıq stilidir”.

“Koroğlu” operasının əsasını istər məzmun, istərsə də musiqi cəhətdən dərin xəlqilik təşkil edir. Üzeyir bəy Hacıbəylinin ən böyük nailiyyətlərindən biri də o idi ki, novator bəstəkar simfonik orkestrdə Qərb və Şərq musiqi alətlərinin sintezini yaratmışdır. O, “Koroğlu” operasının partiturasına milli musiqi alətlərindən - tar, kamança, zurna, balaban daxil etmişdir.

“Koroğlu” operası bəstəkar tərəfindən tamamlandıqdan sonra tamaşaya hazırlanması, səhnələşdirilməsi üçün ciddi işlərə başlanmışdır. Əsərin quruluşçu rejissoru İsmayıl Hidayətzadə, rəssamı Rüstəm Mustafayev, bədii rəhbəri Şəmsi Bədəlbəyli, dirijoru isə müəllif özü olmuşdur. İlk tamaşaya Üzeyir bəy dirijorluq etmişdir. Sonrakı tamaşaların dirijoru isə Üzeyir bəyin də sənətinə yüksək dəyər verdiyi Əşrəf Həsənov olmuşdur. Operada əsas rollarda: Koroğlu - Bülbül, Nigar - Gülarə İsgəndərova (Bülbülün birinci həyat yoldaşı), Əhsən Paşa - Əli Zülalov, Həsən Paşa - Məmməd Tağı Bağırov, İbrahim Xan - Böyükağa Mustafayev, Alı kişi - Əjdər Sultanov, xanəndə qız-Məhbubə Paşayeva, rəqqasə - Qəmər Almaszadə, Həmzə Bəy - Q. Hüseynov, Eyvaz - Əlövsət Sadıqov, Təlxək - Q. İsgəndərov oynamışlar.

Hələ 11 aprel 1937-ci ildə “Kommunist” qəzetində opera haqqında qeydlərdə yazılırdı ki, “Koroğlu” operası üçün xor gücləndirilmiş və dəstəyə 120 nəfər daxil edilmişdir. Ümumiyyətlə, operada 600 nəfər iştirak edəcəkdir. Bu da təbii ki, əsərin möhtəşəmliyindən xəbər verir. Xordan başqa əsərdə, həm də ariya, arioza, vokal ansamblı, simfonik fraqmentlər, milli baletin inkişafı üçün rəqs səhnələri və s. kimi klassik janrlar öz təzahürünü tapmışdır.

Opera tamaşaya hazır olandan sonra - 20 yanvar 1937-ci il tarixli “Yeni yol” qəzetində böyük sənət əsəri olan “Koroğlu” ya ictimai baxış haqqında xəbər dərc edilmişdi. 29 aprel 1937-ci il tarixli “Kommunist” qəzeti isə yazırdı: “Sabah “Koroğlu” operasının birinci tamaşası göstərilir”.

“Koroğlu” operasının ərsəyə gəlməsi möhtəşəm, təntənəli bayrama çevrildi. Nəhayət, xalqın hədsiz maraqla, səbirsizliklə gözlədiyi həmin gün gəldi. 30 aprel 1937-ci ildə M.F.Axundov adına Opera və Balet Teatrında Ü Hacıbəylinin “Koroğlu” operasının premyerası baş tutdu. Həmin gün Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə qızıl hərflərlə yazılaraq əbədi həkk olundu.

“Koroğlu” operasının ilk tamaşası misli görünməmiş uğur qazandı, mətbuatda çoxlu resenziyalar, məqalələr dərc edildi, Üzeyir bəy Hacıbəylinin qeyri-adi sənətkarlığından bəhs olunaraq, əsərə və quruluşa yüksək qiymət verildi. Bu əsər ilə Üzeyir bəy opera sənətimizi dünya mədəniyyəti səviyyəsinə yüksəltdi.

Böyük şair və dramaturq Hüseyn Cavid operanın premyerasından sonra “Yeni yol” qəzetində yazmışdır: “Koroğlu” operası Azərbaycanın opera aləmində öz revolyusion coşqunluğu ilə, bədii yenilikləri ilə, parlaq xalq musiqisi ilə son dərəcə yüksək bir yer tutmaqdadır”. Görkəmli şairimiz Səməd Vurğun isə belə demişdir: “Koroğlu” operası musiqi və opera sənətimizin mükəmməl bir abidəsidir ki, nəsillər boyu yaşayacaqdır”.

Əsərə başqa xalqların nümayəndələri tərəfindən də çox yüksək qiymət verilmişdir. Moskva şairlərindən bir qrup operaya baxdıqdan sonra öz təəssüratlarını belə izhar etmişlər: “Koroğlu” operası əsl xalq sənəti əsəridir. Bizə - Azərbaycan dilini bilməyən Moskva şairlərinə bu operada hər şey anlayışlı və yaxın idi. Operanın musiqisi, iştirak edənlərin obrazı canlı, ehtiraslı, rəqsləri isə cazibəlidir. Rejissorluq işinə gəldikdə isə respublikanın əməkdar artisti Hidayətzadə yoldaşın işində daha qiymətli cəhət onun xor dəstəsinə verdiyi canlılıqdır. Əldə edilən nailiyyəti səmimi təbrik edirik”.

Üzeyir bəy Hacıbəylinin “Koroğlu” operası o qədər şahanə idi ki, 1938-ci ildə Moskvada keçirilən birinci Azərbaycan İncəsənəti ongünlüyü də bu şah əsərlə açılmışdı. Bu barədə “Ədəbiyyat qəzeti” (5 aprel 1938-ci il) qeyd edirdi: “Bu gün Moskvada Azərbaycan incəsənəti dekadası “Koroğlu” ilə başlanır”. Dekadadan sonra 21 aprel 1938-ci il tarixli “Kommunist” qəzetində Moskva təəssüratları dərc edilən Üzeyir bəy yazırdı: “1938-ci il 17 aprel günü Azərbaycan xalqının və onun incəsənətinin tarixində bayram günüdür...

Gizlətmirəm, mən yaratdığım əsərlər içərisində ən yaxşı saydığım, yaradılmasına illərlə çalışdığım “Koroğlu” operası haqqında Stalin yoldaşın fikrini çox bilmək istərdim.

Müsahibə zamanı Voroşilov dedi ki, “Koroğlu” kimi daha iki opera yazın. Stalin yoldaş bu sözləri eşidərkən dedi: “Siz iki deyil, dörd belə opera yazmalısınız...”.

“Koroğlu” operası Moskvada o qədər böyük müvəffəqiyyət qazanmışdır ki, onu Böyük Teatrın səhnəsində tamaşaya qoymaq haqqında qərar qəbul edilmişdir. SSRİ XKŞ yanında incəsənət işləri komitəsinin rəisi Solodovnikov “Kommunist” (2 iyul 1938-ci il) qəzetinin xüsusi müxbiri Ramazan Xəlilova verdiyi müsahibədə demişdir: “Moskvada Azərbaycan incəsənəti dekadası zamanı SSRİ xalq artisti, ordenli bəstəkar Üzeyir bəy Hacıbəyovun göstərilən “Koroğlu” operası ümumi rəyə görə dekadanın ən yaxşı əsəri idi. “Koroğlu” operası hamıya gözəl təsir bəxş etmiş və yüksək qiymət qazanmışdır. Odur ki, bu klassik əsərin Böyük Teatrın səhnəsində tamaşaya qoyulması haqqında hökumətin qərar qəbul etməsi tamamilə təbiidir. Biz “Koroğlu” operasını 1939-cu ilin əvvəllərində tamaşaya qoymaq fikrindəyik... Şair Rurik İvnevlə müqavilə bağlayıb “Koroğlu” operasını rus dilinə tərcümə etmək Böyük Teatrın müdiriyyətinə tapşırılmışdır”.

Lakin Üzeyir bəy şəxsiyyətinə və onun ölməz yaradıcılığına hər zaman qısqanclıqla yanaşan qara qüvvələr, bu dəfə də özlərini “səfərbər” edib, “Koroğlu”nun Böyük Teatrın səhnəsində tamaşaya qoyulmasına mane oldular. Beləliklə də əsərin Moskva Böyük Teatrında səhnələşdirilməsi gerçəkləşməmiş qaldı. Bütün bunlara baxmayaraq, 15 mart 1941-ci ildə “Koroğlu” operası SSRİ-nin ən ali ödülünə - Stalin mükafatına layiq görüldü.

“Koroğlu”ya qədər əməkdar incəsənət xadimi fəxri adını daşıyan Üzeyir bəyə 1937-ci ildə Azərbaycanın xalq artisti fəxri adı verilmişdir. 1938-ci il dekadasından sonra isə dahi bəstəkarımız bütün sovet bəstəkarları arasında birinci olaraq SSRİ xalq artisti adına layiq görülmüş, Lenin ordeni ilə təltif edilmiş, “M-1” avtomobili ilə mükafatlandırılmışdır.

“Koroğlu” operası xarici qonaqların da həmişə diqqət mərkəzində olmuş, onları valeh etmişdir. 1944-cü ildə Bakıda olan Fransa Respublikasının 18-ci prezidenti general Şarl de Qoll noyabr ayının 27-də Azərbaycan Opera və Balet Teatrında operalarımızın tacı “Koroğlu”ya baxmış, əsərdən vəcdə gələrək, çox zövq aldığını söyləmiş, operanın müəllifi Üzeyir bəy Hacıbəyli ilə tanışlığından isə şad olduğunu və məmnun qaldığını dönə-dönə dilə gətirmişdir.

Arxiv sənədlərindən məlum olduğu kimi, 30 aprel 1962-ci ildə “Koroğlu” operasının 500-cü tamaşası göstərilmişdir. Əsərin 25 illik yubileyində 500-cü tamaşa oynanıldığı halda bəs görəsən, 80 illik zaman kəsiyində opera neçə dəfə ifa olunmuşdur. Təəssüf ki, bu barədə rəsmi hesablama aparılmamışdır.

“Koroğlu” operasının qəhrəmanı Koroğlunun ilk və təkrarolunmaz ifaçısı olan SSRİ xalq artisti Bülbül bu rolu 400 dəfədən çox oynamış və xalqımız tərəfindən layiqli qiymətini almışdır.

Koroğlu obrazının digər gözəl ifaçısı, sevimli müğənnimiz, SSRİ xalq artisti Lütfiyar İmanov olmuşdur. Böyük Bülbüldən xeyir-dua alan L.İmanov 1959-cu ildən etibarən Koroğlunu sevərək, özünəməxsus ustalıqla oynamışdır. Müğənni bu barədə deyirdi ki, “Koroğlu” mənim həyatımın mənasına çevrilib. Mən bu obraz üçün yaşayıram, onunla nəfəs alıram. Koroğlunu hansı şəhərdə, hansı ölkədə ifa etmişəmsə, tamaşaçıların dahi bəstəkarın musiqisinə valeh olduqlarını görmüşəm. Bir nəfər kimi hamının fikri belə olub ki, bu opera dünya miqyasına çıxmalı, bütün dünyada göstərilməlidir.

Üzeyir bəy Hacıbəylinin “Koroğlu” operasına 1937-ci ildən sonra bir neçə dəfə səhnə quruluşu verilmişdir. Belə ki, 1943-cü ildə Azərbaycan Opera və Balet Teatrında rus dilində (dirijor Niyazi) tamaşaya qoyulan operanın, 1959-cu ildə (rejissor Mehdi Məmmədov, dirijor Niyazi, rəssam Əyyub Fətəliyev), 1967-ci ildə (rejissor Mehdi Məmmədov, dirijor Niyazi, rəssam Mikayıl Abdullayev), 1975-ci ildə (rejissor Firidun Səfərov, dirijor Rauf Abdullayev, rəssam Tahir Salahov) yeni quruluşları gerçəkləşmişdir. Əsər həmçinin, müxtəlif dillərdə də səhnəyə qoyulmuşdur. 1939-cu ildə Aşqabadda türkmən, 1942-ci ildə İrəvanda erməni, 1950-ci ildə Daşkənddə özbək dillərində tamaşaya hazırlanmış opera böyük rəğbətlə qarşılanmışdır.

Azərbaycan Opera və Balet Teatrının qastrol səfərləri zamanı “Koroğlu” operası Təbrizdə, Tiflisdə, Kiyevdə, Sankt-Peterburqda və s. şəhərlərdə uğurla oynanılmışdır. 1959-cu ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti ongünlüyündə yenə də “Koroğlu” hədsiz şöhrət qazanmışdır.

“Koroğlu”nun ilk tamaşasından keçən 80 il ərzində Koroğlunu -Bülbül, Lütfiyar İmanov, Adil Məlikov, Aleksandr Drozdov (rus dilində), Nigarın rolunu isə Gülarə İsgəndərova, Firəngiz Əhmədova, Fidan Qasımova, Mariya Titarenko (Azərbaycan və rus dillərində), Rəhilə Cabbarova, Səfurə Əzimi və başqaları məharətlə oynamışlar.

Son illər “Koroğlu” operası zaman-zaman Opera və Balet Teatrının səhnəsində oynanılmış və oynanılır. Bəzi müğənnilər özlərini Koroğlu rolunda sınamışlar. Lakin bu tamaşalar “Koroğlu”ya layiq səviyyədə olmamışdır. Ölkəmizin musiqi ictimaiyyəti, bütünlükdə xalqımız Üzeyir bəy Hacıbəylinin “Koroğlu” operasının əvvəlki şöhrətini özünə qaytarmaq şərti ilə yenidən Azərbaycan səhnəsində görmək arzusundadır.

Böyük sənət əsəri olan “Koroğlu” operası haqqında xalq yazıçısı Süleyman Rəhimov yazırdı: “Tamaşaçı salona düşüncə səhnə ilə, “Koroğlu” ilə yaşayır, operanın musiqisi ürəyimizin incə tellərini tərpədir, cəngiləri sümüklərimizə düşür, iliklərimizə işləyir, biz böyük musiqi dənizinin qıjıltı ilə çağlayan dalğalarında, arabir asta-asta gülümsəyən ləpələrində dolanıb gəzirik. “Koroğlu bizi götürür, biz tamaşanın bitdiyini görüncə, “nə yaxşı canımız qurtardı” -deyə heç də nəfəsimizi dərib sevinmirik, əksinə tamaşa qurtarınca, biz tükənməz ehtiram hissi ilə başımızı ölməz bəstəkarın - Üzeyir bəy Hacıbəylinin xatirəsi qarşısında əyirik...”.